

Мирјана Бојуновић, асистент
Правног факултета у Бањалуци

ЖЕНА У РИМСКОМ ПРАВУ – СУБЈЕКТ ИЛИ ОБЈЕКТ ПРАВА?

„Жене су дале свој допринос историји. Оне пружају сазнања о животу мимо ратовања, законодавства, и великих идеја и обогаћују социолошку страну историје. ...Даме из високих друштвених кругова...врло интресантна тема.“
Ronald Syme, Augustan aristocracy

Сажетак: *Правни положај жене и њене фактичке могућности утицаја на јавни живот у Риму су биле у озбиљном раскораку. Овдешњи савременог правног положаја жене у римско доба се најбоље исказује деветим парламентом из петог миленијума прве веке Дијеспита, који се приписује Папинијану а гласи „ У многим одредбама нашег права лошији је положај жена него мушкараца.“¹. Свака слободна Римљанка је, по одредбама класичног права, имала правну способност, тј. *de iure* је сматрана субјектом права². Па ипак постојала је бољша леислаива којом се ограничавала и њена приватноправна и јавноправна способност³. Наравно, жена није имала јуни правни субјективитет у свим епизодама развоја римског друштва и*

¹ D. 1.5.9. Papinianus, libro trigenesimo primo questionum

In multis iuris nostri articulis deterior est condicio feminarum quam masculorum.

² Рајка Пековић, Неке карактеристике правног положаја жене у римском праву, Зборник радова Правног факултета у Подгорици 34. , Подгорица, 2007., 146.

³ Lex Canulea из 445. п.н.е. је забрањивао брак између плебејки и патриција (али такође и брак између плебејаца и патрицијки, и уопште било којих припадника ова два различита друштвена staleжа), SC Voconia из 169. п.н.е. којим се забрањује женама да наслиједу припаднике првог имовинског цензуса, SC Velleianum којим се жени забрањује преузимање обавеза за другог. Lex Oppia први у низу закона којима се ограничавала раскош у Риму, а који је донешен 215. п.н.е. и њиме се женама забрањује ношење златног накита тежег од пола унце и одјевање у тунике различитих боја, нити се смије возити у кочији кроз град, нити смије бити близу града на четрдесетпет километара осим када су државни празници. Овај закон се није дуго одржао на снази, и упркос жестоком Катоновом противљењу који је јавно изражавао свој страх од јачања положаја жене : „ Ако им дозволите да се изједначе са мушкарцима, мислите ли да ће их то задовољити? Чим се изједначе са нама, постаће наши владари!“ , 195. п.н.е. овај закон је ипак дерогиран. Lex Claudia из 41. или 54. г. н.е. којим се укида турство за све жене грађанке Рима осим за ослобођенице.

њен правни статус се прилагођавао фактичким променама које су се дешавале у римском друштву. Оно што чини специфичним положај жене у Риму је њена авангардна друштвена улога која није постојала код грчко-азијских народа. Из ових прелиминарних наведених а контроверзних ставова произилази недоумица везана за правни статус жене у римском праву. Да ли је жена заиста била на маргинама политичких дешавања или је активно учествовала, па чак и иницирала поједине политичке догађаје у римској историји?

Кључне ријечи: *Materfamilias.- Lex Voconia.- Tutela.- Filiae loco.- Ius trium liberorum.- Manus.-*

1. Увод

Жена је тек пред крај римске историје добила правни и пословни субјективитет у пуном обиму⁴. Особе женског пола су најчешће имале статус лица *alieni iuris* (лица која су била под туђом влашћу) и над њима се стално вршила власт одређеног лица, било оца породице (*pater familias*), било мужа (ако би био закључен брак са манусом), или мужевог оца породице ако муж није био својевласно лице а закључен је брак са манусом. *De facto*, у свим овим ситуацијама жена нема правну способност, јер не може самостално да преузима обавезе нити да остварује своја права⁵. За било какав вид иступања у правном саобраћају, неопходан јој је пристанак (сагласност) оца породице, односно татора ако није под очевом влашћу а није удата или је пак разведена⁶. Жена никад није могла бити на челу породице, односно није могла постати *pater familias*, већ је увијек имала положај кћерке у породици (*filiae loco*)⁷. Наиме, у старој римској патријархалној заједници постојала је *matrona (mater familias)*⁸ која је била супруга оца по-

⁴ Михаило Митић, Римско статусно и породично право са елементима процедуре, Београд, 1983., 106.

⁵ *Ibid*, 105.

⁶ Жена је у овим ситуацијама својевласно лице али јој се ипак именује татор. У пракси су ситуације када би татор забрањивао жени да склопи неки правни посао биле заиста ријетке. Овлашћења татора су временом сажимана (*Lex Claudia* из 41. или 54. г.н.е), тако да је накнадни пристанак који је давао на правне послове које су склопиле жене био само формалноправне важности.

⁷ У агнатској породици све су жене имале положај кћерке у породици, и супруга патерфамилијаса, и снахе и кћерке по крвном сродству.

⁸ D. 50.16.46 *Ulpianus libro 59 ad edictum*

"*Matrem familias*" accipere debemus eam, quae non inhoneste vixit: matrem enim familias a ceteris feminis mores discernunt atque separant. Proinde nihil intererit, nupta sit an vidua, ingenua sit an libertina: nam neque nuptiae neque natales faciunt matrem familias, sed boni mores.

D. 50.16.46. Улпијан, из педесетдевет књиге о едикту

родице, и на основу те чињенице уживала је посебан положај унутар породице. Тај положај није битније мијењао њену правну способност, која је и даље била у рукама оца породице, било мужа, свекра или неког другог агната. У Риму, су поред матрона, постојале још неке категорије жена које су се разликовале по свом угледу и утицају у друштву⁹. У римској историји никад није постојала жена- владар¹⁰ као што је то био случај са источњачким деспотијама, нити жена која је активно и формално вршила било коју магистратуру у Риму. Али су зато постојале жене из сјене које су вршиле јак утицај на доношење политичких одлука, па чак утицале на долазак појединих владара на престо и њихово смјењивање. Иако нису имале правне инструменте којима би оствариле своје циљеве, римске жене су се сасвим добро сналазиле са природном предношћу коју су имале над мушкарцима, и користиле своје женске дражи да би манипулисала својим мушкарцима (који нису били нужно њихови мужеви) у остваривању својих политичких амбиција¹¹. Стога, јасно је да су Римљанке имале политич-

Мајком породице сматра се она (жена) која не живи непоштено; понашање (по обичајима) разликује мајку породице од било које друге жене. Такође, нема значаја да ли је она удана, удовица, разведена, рођена у слободи или ослобођеница. Ни брак ни рођење не одређују мајку породице, њу одређује примјерено понашање.

⁹ У Риму су постојала весталке дјевице, младе дјевојке које су се завјетовале на моралну чистоћу и невиност и не би могле да се удају док не прође тридесет година од полагања завјета чистоће након чијег истека су се могле удати али су то ријетко чиниле. Живјеле су у храму који се налазио на Форуму, у близини Regia. У храму се налазила света ватра и шест дјевица (у Августово доба их је било шест) које су се старале о светој ватри. Оне нису биле под влашћу свог патерфамилијаса, већ под влашћу понтифекса, који је имао право да их казни, у виду бичевања када би занемариле бригу о светој ватри или смртном казном када не би очувале своју честитост. Оне су уживале, такође, у бројним привилегијама, као што је тјелесна неповредивост (сакросанктност), финансијска независност (могле су, за разлику од осталих жена, да сачине тестамент) и повлашћена мјеста у гледалиштима за вријеме приредби и церемонија.

¹⁰ Изузетак је случај Гале Плацидије (Galla Placidia) која је била и регент и владар Западног римског царства у првој половини петог вијека наше ере. Гала Плацидија је била кћерка римског цара Теодосија Првог и његове друге жене Гале, кћерке Валентијана Првог. Била је полусестра младих римских царева Хонорија (393. - 423.) и Аркадија (383. - 408.), и мајка Валентијана Трећег, супруга визиготског владара Аталуфа, а други брак склопила са Флавијем Констанцијем, који је био савладар са Хоноријем. Гала Плацидија је била регент свом сину цијелих дванаест година и за то вријеме је доносила законе који су обавезивали и самог владара, док се у источном дијелу царства, владар сматрао метајуридичком личношћу.

¹¹ Примјер амбициозне и бескруполозне жене је свакако Агрипина, која би захваљујући својој амбицији и енергији, свакако заслужила високе државне функције, само да је била мушког рода. Али без обзира на родну инфериорност, ова Римљанка је ушла у историју као жена која је свакако била утицајна фигура на политичкој сцени у првом вијеку принципата. Рођена од оца Германија и Агрипине Старије, 15. г. н.е., била је предодређена за престо, али као женско дијете није могла да наслиједи титулу принцепса. Први брак је склопила са

ке претензије које су могле да остваре само посредством мушкарца, јер њихов правни статус¹² није дозвољавао мијешање у јавну сферу.

2. Римска жена у архаичном римском праву

У српској романистици су већ изнесени ставови о не толикој обесправљености жене¹³ као што је стереотипно приказано у богатој романистичкој литератури на ову тему. Најстарији извори о положају жене у Риму се налазе у збирци тзв. краљевских закона (leges regiae), у чију аутентичност многи озбиљни романисти сумњају, тако да се свједочанства која су остали могу узети са резервом. Други извор по хронологији је Закон дванаест таблица, који одражава реалну друштвено-политичку климу према жени. „Друштвено-политичка организација самог Рима, је искључиво мушка“, како каже Мила Јовановић¹⁴. Но ипак жене успијевају да достигну одређени степен интерференције у политичке односе кроз цијелокупну римску историју. Да су жене значајан фактор у римском друштву види се из легендарног предања о оснивању града Рима. Римска весталка Реа Силвија је изродила божанске близанце, Ромула и Рема, чиме се установљава

Гнејом Домицијем, са којим је родила сина Нерона, будућег римског цара. Други муж је био Гај Салустије Крисп Пасенијус којег је, како традиција наводи, отровала печурком. Трећи брак је склопила са својим стрицем Клаудијем, што је било противно позитивним римским прописима о брачним сметњама. Агрипинина амбиција и похлепа за влашћу су били неограничени, а средства којима се служила у остваривању својих циљева нису била сасвим легална ни легитимна а понајмање морална. Прељубе (adulterium) и инцести (incestum) су били типични појавни облици њене освајачке стратегије, а нису изостајала ни убиства, најчешће у виду тровања. Списак њених наводних љубавника је дугачак а укључује и њеног брата Калигулу, зета Емилија Лепида, филозофа Сенеку, ослобођеника Паласа и чак њеног сина Нерона. Ни списак њених жртава није мањи, Пасенијус, други муж, Калпурнија, Клаудијева дружбеница, Лолија Паулина, Калигулина бивша жена и кандидат за Клаудијеву жену, Клаудије, Неровов потенцијални конкурент за престо- Марко Јуније Силаније, Британикус- Клаудијев синиак. Више видјети Anthony A. Barrett, *Agrippina, Sex, Power and Politics in Early Empire*, London, 1996.

¹² Жене су у Риму сматране доживотним малољетницима, јер су за живота били под нечијим туторством. Постојао је институт tutor optivus, гдје отац у тестаменту оставља на слободну вољу кћерки да изабере свог татора за послове општег карактера, или неколико различитих за посебне врсте послова. Стога се и установила институција tutor cessicius, којом се дозвољава промјена законитог татора.

¹³ Обрад Станојевић, *Римско право*, Београд, 2004., 191-193. ; Мила Јовановић, *Положај жене у најстаријем римском праву*, магистарска теза, Правни факултет у Београду, Београд, 1984.; Џудит Еванс Грабс тврди да су жене у класичном римском периоду имали више права и слобода него њихове европске и америчке колегинице прије двадесетог вијека. Више о томе Judith Evans Grubbs, *Women an Law in Roman Empire: A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*, London, 2002.

¹⁴ Мила Јовановић, *Неки аспекти статуса жене по Закону дванаест таблица*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 1999., стр. 30.-40.

мит о римској жени, као мајци великих римских владара или евентуално њиховој супрузи. Такође, римска вучица је била та која их је пронашла, подојила, тако да поред евидентних елемената тотемизма имамо елементе матријархата, женку од које живот почиње и од које зависи¹⁵.

Свака Римљанка која је жељела да се истакне у друштву морала је посједовати узорне римске врлине, а то је честитост и моралност¹⁶. *Castitas* је општа одредница морала који је свака римска матрона требала посједовати као што је *auctoritas* била иманентна патерфамилијасу¹⁷. Чедност, непорочност, вјерност, послушност су били идеали којима је свака Римљанка требала тежити. Са таквим идеалима неспојива је амбициозност и похлепа за влашћу која је одликовале многе отмјене Римљанке из високих друштвених кругова. Већ у времену Катона Старијег осјећају се све веће аспирације жена ка учешћу у јавном животу, што доводи до извјесних антифеминистичких ставова у римском друштву. Но то не значи да су у архаичном периоду римске жене биле обесправљане. Њихова права по Закону дванаест таблица су била загарантована и нису била нарочито дискриминишућа у односу на мушкарце,¹⁸ само што римске жене у периоду неразвијене и затворене привреде нису имале потребу да захтјевају нити да штите своја права.

У републиканском Риму, ташта Сципиона Емилијануса, Корнелија је служила као узор римске женствености¹⁹. Корнелија је била јако образована, моћна и економски независна жена. Као угледна и поштована римска матрона, удовица и мајка²⁰, могла је самостално доносити одлуке и управљати својим животом. У изворима нема помена о тудору који је предузимао правне послове за њу. Али да би се одржало устаљено римско схватање о традиционалном женином понашању, као противтежа њеној слободи и независности, у изворима се најчешће наводи као брижна кћерка Сципиона Африкануса и посвећена мајка чувене браће Грах, Тиберија и Гаја²¹. Као удовица је чак одбила просидбу Птоломеја, краља Египта, и посветила се искључиво одгајању

¹⁵ Sarolta A. Takacs, *Vestal Virgins, Sybils, and Matrons: Women in Roman Religion*, Austin, 2008., 7.

¹⁶ Jasper Burns, *Great Women of Imperial Rome : Mothers and Wives of Caesars*, New York, 2007., 5.

¹⁷ Michele George, *Family Imaginary and Family Values in Roman Italy, The Roman Family in the Empire, Rome, Italy and Beyond*, New York, 2005., 41.

¹⁸ Мила Јовановић, Неки аспекти статуса жене по Закону дванаест таблица, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 1999., стр. 30.-40.

¹⁹ Sarolta A. Takacs, *Vestal Virgins, Sybils, and Matrons: Women in Roman Religion*, Austin, 2008., 17.

²⁰ Више о томе Suzzane Dixon, *Cornelia, Mother of Gracii*, New York, 2007.

²¹ Поред Гаја и Тиберија, Корнелија је изродила још деветоро дјеце. Својим бројним потомком и вјерношћу само једном човјеку, па чак и после његове смрти, Корнелија је постала римски идеал супруге и мајке.

и образовању своје дјеце. Према традицији и римској митологији, тежиште је било на њеном испуњавању примарних обавеза као мајке, супруге и кћерке па тек онда на њеној слободи, независности, способности, интелекту. На примјеру ове угледне римске матроне видимо да женина независност и политичка оштроумност нису нужно увијек имали негативну конотацију.

Само оснивање римске Републике се веже за име једне храбре Римљанке²². Лукреција, дјевојка изванредне љепоте и стаса се толико допала Сексту Тарквинију, сину краља Тарквинија Охолог, да је он наредио да је доведу њему у приватне одаје. Када је одбила његову недоличну понуду, он јој је запретио да ће њено голо и мртво тијело поставити уз роба, тако да ће изгледати да је починила прељубу (*adulteria*). Уцјена је успијела и Лукреција је поклекла и допустила силовање. Послије силовања, Лукреција је била посрамљена и стигматизована, те је морала да учини нешто достојанствено како би искупила свој срамни чин, недостојан једне Римљанке. Пошто је заклела браћу на освету, извршила је самоубиство убодом ножа у срце.

У том архаичном Риму нису се осјећале тако оштре разлике између положаја мушкараца и жене²³. Али послје Пунских ратова, када се велико богатство Медитерана слило у Рим, долази до одређених друштвених диференцијација. Мушкарци напредују у оквиру римске плаћеничке војске, заузимајући истакнуте положаје у држави, а од жена се тражи да остану код куће, преду вуну и одгајају дјецу²⁴. Сигурно је да Римљанке нису пристале на такву споредну улогу која им се покушала наметнути и да су успијеле равноправно да стану поред својих мужава, понашајући се наравно као *materfamilias*, у оквиру права и овлашћења која су произилазила из тог положаја. Римска породица у архаичном Риму дјелује блиско повезана; чланови породице су упућени једни на друге јер само заједно могу опстати, тако да живот под влашћу оца породице је благослов а не казна и ограничење слободе. Како економска самоодрживост појединих чланова породице напредује, тако се и односи у породици компликују и почињу да се из темеља мијењају. Сувереност оца породице је повређена јер путем еманципације све више млади синови породице излазе из власти оца породице. Такође, све је упадљивије опадање морала код свих чланова породице, те тако и жене узимају себи све

²² Више о томе види Melissa M. Matthes, *Rape of Lucretia and the Founding of Republics: Readings in Livy, Machiavelli and Rousseau*, Pennsylvania, 2000.

²³ „Тек онда када буду рођене и све оне друге друштвене појаве које одликују доба цивилизације, а које узрокују пад жена, политичка организација у рукама мушкараца значиће недостижну његову предност над женом и превласт у правом смислу.“, Мила Јовановић, Неки аспекти статуса жене по Закону дванаест таблица, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 1999., стр. 35.

²⁴ Чак се сам Август хвалио како га сестре, жена и кћерка снабдјевају топлим плетивом, наведено према Светоније, Књига о Августу, 73.

више слободе. Тако да, иако је у архаичном Риму жена кажњавана смртном казном ако је пила вино²⁵, и њен муж, отац фамилијас или било који мушки агнат има право *ius osculi*²⁶ - право пољубца ради провјере да ли је жена пила вино, нема свједочанства о извршењу такве казне у сличним ситуацијама. Али зато се ситуација у принципату драматично мијења, тако да се Римљанке могу назвати убицама својих мужева²⁷.

3. Римске жене у периоду царства

Како у принципату, владарска титула постаје насљедна, тако и друштвени живот владарског кружока постаје занимљивији. У средиште пажње долазе супруге принцепса, као прве даме, које својим узорним понашањем и врлином требају да пружају примјер осталим матронама у римској империји. Прва у низу истакнутих „савладарки“ је била Ливија Друсилла²⁸, Аугустова друга супруга. Ливија се у правом смислу може сматрати савладарком јер се сам Август често консултовао са њом о неким битним питањима, а колики је утицај она имала на доношење његових одлука, види се из тога што је њене упуте и мишљења читао из припремљеног есеја. Тако да поред изванредне љепоте коју је посједовала, савременици је описују као изузетно интелигентну, способну и оштроумну особу. Ливија је дијелила једну од владарских титула са Октавијаном; он је био Август

²⁵ Може се прихватити тумачење о строгом кажњавању жене која је пила вино аргументом да пијане жене, изгубивши контролу, могу бити склоне и прељуби.

²⁶ Катон је први који помиње право на пољубац, да би се омирисала жена, ради провјере да ли је пила вино. Он тврди да је то право постојало од давнина и да су сродници, уколико су утврдили да је жена пила вино, кажњавали је на исти начин као да је прељубу учинила.

²⁷ Најпознатији случај је свакако Агрипина, која је поред свог другог мужа Пасенијуса, отровном печурком почастила скоро све који су јој се нашли на путу ка остварењу својих циљева,

²⁸ Ливија (*Livia Drusilla*) је била интелигентна, одмјерена и врло морална и достојанствена жена. Упркос тим моралним квалитетима, у историји је оцијењена као једна од најокрутнијих жена. Општеприхваћена представа о њој као интригатору и тровачу је остала дубоко укоријењена у свијест људи. Њена амбициозност и евентуална бескрупулозност је повезана са њеном жељом да обезбједи сину Тиберију престо. Иначе, Тиберије је био њен син из првог брака са Тиберијем Клаудијем Нероном, Октавијановим политичким противником. Октавијан је био очаран деветнаестогодишњом Ливијом, када се вратила из изгнанства из Спарте, и развео је од њеног мужа а сам напустио Скрибонију, своју трудну супругу. Интересантно да је Октавијан оженио Ливију која је била трудна, без поштовања правила о времену небрачности, како би се избјегле недоумице о очинству дјетета. Инсинуирало се да је дијете Октавијаново, али Октавијан није тражио да се утврди очинство, тако да је Друсиле (дијете које је родила неколико мјесеци након склапања брака са Октавијаном), заједно са Тиберијем припао под власт Ливијиног бившег мужа. Ливијин муж је умро пет година након њиховог развода, и Ливијини синови су прешли у њену власт. Ливија и Октавијан нису имали законите заједничке дјеце, што је било непогодно и због насљедства престола и Октавијаново лично разочарење. Њихово једино заједничко брачно дијете је мртворођено.

што значи узвишени, а она била Августа, што је представљало титулу истог значења. Ливија је заједно са Августом настојала да оствари морални препород римског народа послје грађанског рата који се водио између Октавијана и присталица Марка Антонија. Помогла је Октавијану у припремању и доношењу кадукарних закона, настојећи да се римска врлина и честитост обнове. Мада добро замишљена идеја, само доношење брачног законодавства није дало трајни резултат у смислу преображења оновременог *modus vivendi* Римљана. Владарски пар није личним примјером подржао идеје о брачности, честитости што ће бити пракса и каснијих владара, који ће формалноправно прихватити Августове кадукарне законе, али ће чинити низ преседана из личних разлога²⁹.

Ливијина улогу у Августовом избору наслједника није јасна. Поједини историчари је осуђују да је наметнула Октавијану као наслједника, њеног сина из првог брака Тиберија, који је отишао у добровољно изгнанство из Рима али је Октавијан опозвао изгнанство. Такође јој се ставља на терет убиство Марцела, сина Марка Антонија и супруга Октавијанове једине кћери Јулије, која се родила истог дана кад се он развео од своје прве жене Скрибоније, и Октавијанова два унука, Гаја и Луција. Чак се говорило послје Октавијанове смрти да га је Ливија отровала смоквом. Многи модерни историчари одбацују такве индикације због недостатка доказа. Историчар Тацит је назвао Ливију насилником и катастрофом за Цезарову династију. Ливија је пред крај свог релативно дугог живота проглашена (*mater patriae*) мајком отаџбине, и добила је у пратњу ликтора, попут весталки. Услијед свих тих контраверзних ставова, тешко је донијети јасан став о Ливијиној личности.

Уопштено, може се рећи да од Ливијиног доба започиње нови култ владарске личности, у којем своје мјесто добија и жена. Сада се јако водило рачуна за које мушкарце су се удавале жене из владарских породица јер брачна веза са принцемом, односно принцепсовом кћерком, доводила је до потенцијалне владарске титуле. Тако да нису ријетке ситуације када су се припадници владарске породице женили међусобно како би сачували престо од улеза.

Антонија, кћерка Марка Антонија и Октавијанове сестре, Октавије, никад није упознала свог оца, Марка Антонија, који је њену мајку оставио још прије њеног рођења. Октавија и Ливија су уговориле бракове своје дјеце, Антоније и Друсија и тај брак је за разлику од других уговорених бракова у владарској породици, био заиста сретан и хармоничан. Октавија је јако тешко поднијела губитак свог двадесетогодишњег сина Марцела, који је умро од грознице. Антонија је дубоку приврженост породици наслиједила од мајке, Октавије, која је године послје смрти сина проводила у ти-

²⁹ SC Claudianum којим се дозвољава брак у четвртог степена сродства, између римског цара Клаудија и његове братанице Агрипине.

шини и самоћи. Поред њене истинске моралности и честитости, историја је памти још по њеној изванредној љепоти, коју су забиљежили познати оновремени пјесници и историчари³⁰. Али њена најпознатија животна улога је што је родила Клаудија, будућег римског владара.

4. Жене као „објекти права“ у Риму ?!

Римске жене су имале значајну улогу, као што се већ навело, као мајке и супруге римских владара, војсковођа, управника провинција. Брак је био један од начина да се изгради каријера, добије богатство, ојача политички утицај³¹. А жене су у брак ступале вођене вољом свог патерфамилијаса³². Оне су биле само средства којима су се моћни појединци служили у учвршћивању свог политичког угледа. Римљанке су већ у добу од дванаест година стицале пунољетство (*perfectae aetatis*) и најчешће су већ у том периоду и удаване. Период пунољетства се поклапа са почетком репродуктивног периода, и њихов главни задатак и животни циљ је да буде добре мајке и супруге, посвећене породици. Стога су често остајале необразоване и у немогућности да се посвете изучавању права или некој другој дисциплини³³. У изворима, не постоји свједочанство да се иједна жена бавила професионално правом, нити самим изучавањем права. Када узмемо у обзир ставове Гаја, чија правна дјелатност припада трећем вијеку нове ере и чија се правничка мисао сматра напредном и авангардном, о положају

³⁰ Грчки пјесник Кринагора је Антонију описао као особу прелијепог духа и тијела, Грк Плутарх је такође славио њену љепоту и грациозност. Плиније Старије тврди да су њени покрети били тако одмјерени и рафинирани, да су пљување и остале физиолошке потребе, биле противне њеној природи.

³¹ Октавијан је своју једину кћерку Јулију оженио сином Марка Антонија из брака са Фулвијом, Гајом Клаудијом Марцелом, како би се владарска титула задржала у његовој Јулијевској династији, насупрот тежњама његове жене Ливије и сарадника Агрипе, који су уговорили брак њихове дјеце и надали се да ће тим путем да маргинализују Октавијана. На Октавијанову несрећу, Марцело је ускоро преминуо, а Октавијан је Јулију оженио Агрипом, својим блиским политичким сарадником, али ни тај брак није трајао дуго јер је и Агрипа преминуо. Али из овог брака су остала два легитимна Октавијанова унука, Гај и Луције. Након тога, Октавијан је присилио Тиберија, Ливијиног сина из првог брака да напусти своју супругу Випсијану, иначе Агрипину кћерку и ожени се Јулијом и постане законити старатељ Октавијановим унуцима, Гају и Луцију.

³² Пристанак оца породице је био нужан за склапање брака, било сина или кћери. У ранијем праву чини се, да пристанак брачних супружника није био битан, али у каснијем праву, отац породице није могао натјерати своју дјecu да склопе брак који не желе. Ипак, право оца да кћерки изабере младежењу се дуго одржало, а сматрало се да је кћерка дала пристанак уколико се није отворено противила. Није извјесно да ли се отац породице изјашњавао приликом склапања другог или трећег брака његове кћерке. Више о томе Jane F. Gardner, *Women in Roman Law and Society*, London, 1986.

³³ О образовању Римљанки видјети више Emily Hemelrijk, *Matrona Docta: Educated Women in the Roman Elite from Cornelia to Julia Domna*, London, 1999.

жене, онда нам је јасно да је формалноправно жена била и остала објект права у римској империји. Али оно што је интригантан број енергичних жена које су оставиле траг у римској историји, упркос ограниченом субјективитету. Такође, у изворима се могу наћи свједочанства о преузимању правних обавеза жена без одобрења татора³⁴. Како наводи Серена Коноли, свједочанства о тоторству над женама која долазе са подручја Египта, Еуфрата и Арабије наводе више критеријума од којих је зависила обавезност тоторства: друштвени положај, национална припадност, степен постигнуте романизације, озбиљност правног посла који предузима. Тако да је јасно на основу свједочанства да је обавезност тоторства била релативна, условљена друштвеним статусом и политичком хијерархијом унутар пространог Римског царства. Такође, није била ријетка ситуација да поред легитимно именованог тотора, жена предузима правне послове који обавезују без тоторове сагласности. Тако да тотор и његова овлашћења остају као реликт неког прошлог времена³⁵.

Историчар Полибије биљежи причу свог патрона Сципиона Емилијануса, јединог насљедника богатства своје тетке Емилије, која је за разлику од њених мушких сродника вишеструко умножила наслијеђену суму новца успјешним пословним улагањима³⁶. Жена из вишег друштвеног сталежа нису морале да раде јер је њихова економска сигурност била обезбјеђена већ су бирале између активног вођења својих послова (*negotio*) или уживања у слободном времену (*otium*). Сузан Трегари (*Susan Treggiari*) тврди да је пословно предузетништво Римљанки било продужење кућне привреде³⁷. Тим аргументом може се објаснити Емилијина пословна иницијатива, јер се није сматрало да је занемарила своје кућанске обавезе нити да се умијешала у мушки домен³⁸. Сципион Емилијанус је, пошто је био отац фамилијас, помогао новчано своју мајку последице развода од великог Сципиона Африкануса, освајача Картагине, која је након развода запала у новчане неприлике. Такође је отплатио и миразе својих сестара. Без обзира

³⁴ Види више Serena Connolly, *Woman at the Edge : Gender and Ethnicity in Law at Dura Europos*, Diotima: Gender and Diversity in Place: Proceedings of the Fourth Conference on Feminism and Classics, Tuscon, 2006.

³⁵ Мила Јовановић тврди да никад није ни постојало вријеме у којем су односи између полова били уређени тако да је „мушкарац обављао јавну дјелатност, а жена претворена у његову служавку и робињу његове похоте, обесправљена и потпуно му подређена, обавезану на рађање легитимних потомака мужу, док он и даље за себе задржава стару полну слободу“. Више о томе Мила Јовановић, Неки аспекти статуса жене по Закону дванаест таблица, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 1999.

³⁶ Sarolta A. Takacs, *Vestal Virgins, Sybils, and Matrons: Women in Roman Religion*, Austin, 2008., 17.

³⁷ Ibid, 17.

³⁸ Ibid

колико великодушно дјеловало његово понашање, он је и даље задржавао право на датом имовином јер је он био отац фамилијас, односно лица у чију корист је пренио имовину, су била под његовом влашћу.

Питање да ли су постојали послови које су Римљанке могле предузимати самостално нужно имплицира ново, битније питање а то је да ли су Римљанке имале самосталну имовину (*peculium* или *bona materna*) којом су располагале слободно, као што је то био случај са неким лицима *alieni iuris*, нпр. робови и синови породице? Гај³⁹ тврди да жена (било робинја или кћерка породице) има право на тужбу за заштиту пекулијарне имовине, нарочито ако је кројач или штрикер или обавља било коју другу привредну дјелатност. Помпоније наводи примјер гдје жена из свог пекулијума обезбјеђује мираз. Оно што је несумњиво да је римска жена у браку имала право на своју самосталну имовину (*parapherna*) која је обично водила поријекло из мираза.

Закључак

Жене нису могле учествовати у склапању старих формалноправних послова (*actus legitimi*), нити бити свједоци у таквој врсти послова⁴⁰. Такође, нису могле писати тестамент, изузев весталки. Римљанке су заузимале значајно мјесто у друштвеној сфери Рима, што је рефлектовало њиховим извјесним политичким утицајем. У патријархалном Риму, жена је имала релативно равноправан положај, односно она је била та која је обављала кућанске послове и бринула о потомству, па је од ње зависио опстанак породице, због чега се може говорити о извјесним елементима матријархата у раном Риму. Услијед промијењеног друштвено- економског амбијента, жена постаје све више фактички објектизована; инструмент у рукама мушкараца који служи за задовољење физичких потреба и политичких амбиција. Римска жена је тумачила само препознатљиве улоге: мајке, сестре, кћерке и супруге. Али и са тих, наизглед политички небитних функција, знала је итекако утицати на политичку климу у државу. Жене из владарског круга, попут Ливије и Агрипине, су несумњиво утицале на многе политичке одлуке владара, између осталог и избор наслједника владарског престола.

³⁹ D. 15.1.27, Gaius libro nono ad edictum provinciale
pr. Et ancillarum nomine et filiarum familias in peculio actio datur: maxime si qua sarcinatrix aut textrix erit aut aliquod artificium vulgare exerceat, datur propter eam actio.

D. 15.1.27. Гај, из девете књиге о провинцијском едикту

Тужба за заштиту имовине из пекулијума је дозвољена и женском робу и кћерки под очевом влашћу, нарочито ако су кројачице или штрикери, или неки други занат обављају.

⁴⁰ Ријеч свједок потиче од латинске ријечи *testis* што означава мушке сјеменике. Само мушкарци су могли бити свједоци, а свједочење се одвијало тако што су свједоци давали заклетву да свједоче истинито полажући руку на тестис. Тај чин је симболичан, јер су они на тај начин гарантовали својим потомством истинитост ријечи које су изrekli.

*Mirjana Bogunović, Assistant
Faculty of Law Banjaluka*

Woman in Roman Law – subject or object of the law?

Abstract

In Rome, legal status of woman and her factual possibilities of impact on public life were in serious discrepancy. General attitude of the legal status of woman in time of Romans is best shown by Papinian, „In many provisions of our law, the position of woman is worse than of man (D.9.1.5.)”. Every free Roman woman was considered a subject of law, according to classical Roman law. Nevertheless, there were extensive legislations that limited her legal and business capacity. Naturally, woman did not have legal personality in all periods of Roman state and her legal status was adjusted to the factual changes that had occurred in Roman society. What makes her position specific in Rome is progressive social role that did not exist in Greek-Asian world. From these previously mentioned views, which were confronting, it is possible to draw some doubts. Was woman really on the margins of political happenings, or was she an actual actor, even initiator, of some political events?

Key words: Materfamilias.- Lex Voconia.- Tutela.- Filiae loco.- Ius trium liberorum.- Manus.-